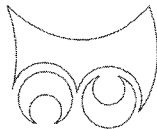

Michael Hviid Jacobsen (red.)

UPASSENDE SOCIOLOGI

- Sociologiske studier af social samhandling
og hverdagens håndteringsstrategier
på sensitive steder

Aalborg Universitetsforlag
2004

UPASSENDE SOCIOLOGI
– Sociologiske studier af social samhandling
og hverdagens håndteringsstrategier
på sensitive steder

Copyright © Forfatterne og Aalborg Universitetsforlag, 2004

Udgivet af Aalborg Universitetsforlag 2004

Omslag: Torben Lundsted
Omslagsillustration: Dorthe Kildedal Nielsen
Layout, sats/skrifttyper: Gitte Thorsted
Forlagsredaktion: Henrik Dalgaard
Tryk: Nørhaven Book, Viborg

Printed in Denmark 2004
ISBN 87-7307-720-8

Distribution:
Aalborg Universitetsforlag
Niels Jernes Vej 6 B
9220 Aalborg Ø
www.forlag.aau.dk

Bogen er udgivet med støtte fra
Institut for Sociale Forhold og Organisation
Aalborg Universitet

„*Homo sum; nihil humani a me alienum puto* [Jeg er et menneske; intet menneskeligt er mig fremmed], udtalte den latinske poet. Men jeg ville snarere sige: *Nullum hominen a me alienum puto* [Jeg er et menneske; intet andet menneske betragter jeg som fremmed]“

– Miguel de Unamuno, *Tragic Sense of Life*

„I nutidens samfundsliv er erfaringernes bog fyldt med tomme og mystiske sider. Fagspecialisering og sanitering har udøvet en form for censur over vores forståelse af den verden, vi lever i, og hvordan den fungerer. Og når vi kommer i nærkontakt med noget, som ikke passer ind i vores hverdagsmønster af totalt udrenset eksistens, så består vores spontane reaktion i på den ene eller anden måde at skylle det ud, bombe det bort eller indespærre det“

– Philip E. Slater, *The Pursuit of Loneliness*

„Den vanvittige, den kriminelle og den alvorligt syge er fysisk afsondret fra den normale befolkning, mens 'erotik' erstattes af 'seksualitet' – som så flytter sig om i kulissen for at blive skjult ... Basale aspekter af livserfaringen, herunder særligt moralkriser, flyttes væk fra hverdagens regelmæssigheder ... Udtrykket 'erfaringens afsondring' refererer i denne sammenhæng til de forbundne processer af usynliggørelse, som adskiller hverdagslivets rutiner fra følgende fænomener: vanvid, kriminalitet, sygdom og død, seksualitet og natur“

– Anthony Giddens, *Modernitet og selvidentitet*

INDHOLD

FORORD		9
INTRODUKTION	Upassende sociologi – social samhandling, sensitive steder og hverdagens håndteringsstrategier <i>Michael Hviid Jacobsen</i>	11
KAPITEL 1	Kunsten at køre i bus – et studium i social orden <i>Susanne Aaen, Anne Jamilla Hyttel, Mathias Meijer, Sidsel Mazanti Mikkelsen, Trine Bang Nielsen & Line Glibstrup Sørensen</i>	33
KAPITEL 2	Håndteringsstrategier i det handicappede rum – et feltstudium af interaktionen på en højskole for handicappede <i>Mette Kirkegaard Bejder, Karina Friis, Marianne Holland, Anne Kallestrup, Lars Holt Kristensen & Mette Sisse Raae Paldrup</i>	52
KAPITEL 3	Swingernes erotiske univers – en empirisk undersøgelse af swingerlivet i Danmark <i>Jonas Andersen, Kirsten Frederiksen & Jeppe Lyng</i>	75
KAPITEL 4	Når livet starter og slutter – et sociologisk studium af fødsels- og begravelses- ritualernes væsen, funktion, rytme og nødvendighed <i>Michael Hviid Jacobsen</i>	102
KAPITEL 5	Fitness – sundhed eller selvdyrkelse? – et studium af kropsmodellering i senmoderniteten <i>Mette Bach Andreasen & Ditte Reinhold Pedersen</i>	135
KAPITEL 6	Kasinoliv – et sociologisk studium af de 'kugleskøre' <i>Rasmus Borgaa & Sigurd Terpling</i>	156

– den moderne død og det hospitaliserede dødsforløb

Vivi Friis, Pia Hansen, Tina Nygaard Kristensen

& Kamilla Anne Næsted

FORORD

Formålet med denne bog er at vise, at hverdagslivet er et interessant sted at foretage undersøgelser for sociologer, men også for forskere fra beslægtede fagområder. Det er interessant, fordi man i hverdagslivet forholdsvis ubesværet finder frem til den menneskelige mangfoldighed og forskellighed, men også fordi man her vil kunne iagttage såvel det normale som det afvigende i vores samfund i de upågtede og uanselige adfærdsmønstre, som vi alle dagligt indgår i. Hverdagslivet rummer således sin egen særegne mystik, som sociologien må forsøge at indfange og beskrive. Man kan spørge sig, hvorfor eller om denne viden om det trivielle hverdagsliv overhovedet er interessant og relevant? Et kort, men ingenlunde fyldestgørende svar herpå er, at sociologien som en videnskab, der med Max Webers klassiske ord sigter efter en 'fortolkende forståelse' af mening, nødvendigvis må beskæftige sig med de mange steder hvor og mangfoldige måder hvorpå denne mening skabes, oprettholdes og udfordres. Sociologien må med andre ord tilvejebringe viden om, hvordan og hvorfor samfundsmedlemmer gennem deres handlinger og holdninger forsøger at skabe en meningsfuld tilværelse med hinanden. Denne mening skal mindst lige så ofte lokaliseres i menneskers tilsyneladende trivielle hverdagsliv som i det abstrakte eller overordnede strukturer, som et samfund formelt set udgøres af. Det anerkendes af bidragyderne i den nærværende antologi.

Denne bog var aldrig blevet til noget, hvis det ikke var for en række menneskers ufortrødne indsats, støtte og engagement. En stor tak skal således først og fremmest lyde til bidragyderne i denne bog, der udover en masse andre og ofte mere alvorlige forpligtelser ikke desto mindre alligevel tog sig tid til at omarbejde deres spændende projekter til kapitelform – jeg ved, at det har været en hård men også en lærerig omgang. En tak skal også gå til Institut for Sociale Forhold og Organisation ved Aalborg Universitet for velvillig og imødekommende finansiel støtte til bogens tilblivelse. Slutteligt også en tak til Aalborg Universitetsforlag og direktør Henrik Dalgaard for at kaste sig ud i en upassende udgivelse, hvorfra størsteparten af forfatterne endnu (blot) er under uddannelse, og en tak til Dorthe Kildedal Nielsen for at bibringe en passende forside-illustration til en upassende udgivelse. Denne bog er dedikeret til den ånd, som Erving Goffman vakte til live i sociologien.

Michael Hviid Jacobsen
Aalborg Universitet, sommer 2004

INTRODUKTION

UPASSENDE SOCIOLOGI

– social samhandling, sensitive steder
og hverdagens håndteringsstrategier

MICHAEL HVIID JACOBSEN

„Ud af tømmer så kroget som den form, hvoraf
mennesket er skabt, kan intet retlinjet bygges“
– Immanuel Kant, *Gesammelte Schriften*

DEN UPASSENDE SOCIOLOGI

Blaise Pascal noterede sig engang, at 'det sidste, man lægger sig fast på i en bog, er, hvad man skal starte med'. Enhver forfatter kender formentlig følelsen af, at man har grundidéen til en bog fastlagt og udtænkt i detaljer, at man sågar også har det meste af indholdet klar, men at måden, hvorpå bogen egentlig skal påbegyndes, er en vanskelig og til tider frustrerende beslutning. Sådan har det også været her. Idéen bag bogen var oprindeligt at præsentere forskellige vinkler på, hvad jeg i det nedestående vil betegne som 'upassende sociologi' uden yderligere selvstændig introduktion og kommentering. Det stod dog klart, efter at have diskuteret bogen med flere af forfatterne og kolleger, at det er nødvendigt her indledningsvis kortfattet at slå fast, hvorfor denne betegnelse er blevet valgt, hvad den indikerer, og hvordan den kommer til udtryk gennem bogens forskellige kapitler. Så selvom idéen bag bogen indledningsvis næsten forekom selvindlysende, så er det ikke sikkert, at læseren har det på samme måde, hvorfor dette introducerende kapitel skal ses som et forsøg på at indfange det upassende, men også beslægtede temaer som det sensitive, det farlige og deres relation til den sociologiske hverdagslivstradition, som denne bog indskriver sig i.

Selve betegnelsen 'upassende sociologi', som efterhånden viste sig passende for bogens generelle perspektiv, opstod nærmest tilfældigt under en hyggelig julefrokost-seance for år tilbage, hvor en god kollega engang opfordrede de sociologistuderende til at bevæge sig ud i studier af dele af deres eget og andres hverdagsliv, som forekom upassende i såvel temavalg som i metodisk og etisk tilgang. Der kunne særligt være tale om studier, der bevægede sig på (eller op til) grænsen af de etiske kodekser, som sociologien gradvist har udviklet for ikke at forulempe sine undersø-

gelsesdeltagere, men samtidig var det også studier, der betragtede og belyste utraditionelle sociologiske temaer og fænomener ved at se nærmere på såvel folks *holdninger* til som *handlinger* i særlige områder af hverdagslivet. Nogle af de studier, der enten direkte eller uforvarende blev underlagt denne opfordring til at forske på upassende vis og i upassende temaer, er medtaget her i bogen. Det 'upassende', på samme måde som det såkaldt 'sensitive' (jf. Jacobsen, Jørgensen & Svendsen-Tune 2002), som jeg skal vende tilbage til, og det 'farlige', som er behandlet mere indgående i en anden sammenhæng (jf. Jacobsen & Kristiansen 2001), henviser således lige så meget til genstandsfelt som til metodisk tilgang og den sociologiske sans, man som forsker gør brug af i forsøget på at indfange og forstå det, man undersøger. Betegnelsen 'upassende sociologi' skyldes derfor ikke, at jeg personligt som redaktør af denne bog finder dens temaer upassende, men fordi den ortodokse mainstream-sociologi som positivisme, marxisme eller funktionalisme i adskillige år mest beskæftigede sig med makrofænomener som sociale strukturer, stratifikation, rationalisering og formel social organisering, hvorimod de mindre bestanddele af samfundslivet, uanselige og upågtede såvel som afsondrede og afvigende, rutinemæssigt blev overset. Den interaktionistiske hverdagslivstradition var dog i stand til langsomt men sikkert op igennem det 20. århundrede at påvise nødvendigheden af studier, som også interesserede sig for det hverdagsagtige og de mindre formelle sider ved tilværelsen og i udviklingen af forståelser og teorier om menneskers mest intime adfærd og samvær. Den upassende sociologi indskrives sig således i denne tradition, da den, som vi skal se, er særligt optaget af og interesseret i de dele af samfunds- og hverdagslivet, som vi ikke tænker synderligt meget over i vores daglige omgang med hinanden, de minutiøse og mikroskopiske handlinger eller uudtalte og endda ofte ubevidste forståelser, forestillinger og motiver, som vi bygger vores samhandling med andre mennesker på.

Et andet kendetegn ved den upassende sociologi er samtidig, at den ikke opretholder en rigid grænsedragning eller analytisk demarkation mellem offentlig og privat; med andre ord hvad man kan tillade sig at undersøge, og hvad man skal afholde sig fra. Ganske vist respekterer den, at en grænse af etiske hensyn skal drages, men den mener ikke, at det, der foregår i den private sfære er mindre sociologisk signifikant eller socialt værdifuldt end det, der foregår i den offentlige sfære, og den påviser, hvordan disse to sfærer er nært forbundne, og hvordan de fleste samfund enten skaber håndgribelige eller mere usynlige overgange mellem det offentlige og det private eller opretholder bastante barrierer mellem dem. Mange temaer er således gennem tiden blevet undersøgt, som kan betegnes upassende – topløse kvinder i Kongens Have i København, gynækologiske undersøgelser, begravelsesceremonier, nudiststrande, seksuelle aktiviteter, kriminelle aktiviteter, hustruvold, psykiatrisk forvaring, men også noget så almindeligt som fodgængere, søvn, spisning, indkøb, charterferier mv. Intet menneskeligt er tilsyneladende den upassende sociologi fremmed. Samtidig er det dog også vigtigt at understrege, at den upassende sociologi i sig selv ikke er fordømmende eller moralsk anlagt – den vurderer ikke rigtigheden,

sømmeligheden, effektiviteten eller den sociale værdi af de handlinger, den observerer mennesker udføre, eller de forestillinger, de gør sig. Selvom den er funderet i forskerens eller det forskende fællesskabs (inter)subjektive fortolkninger og forståelser, så er det 'objektive' beskrivelser i den moralske forstand, som den tilstræber at præsentere. Det gælder også denne bogs forskellige kapitler, hvor den iagttagede adfærd eller de undersøgte holdninger og opfattelser, som kommer til udtryk i de udforskede og upassende miljøer, ikke bedømmes eller evalueres ud fra moralske, men udelukkende sociologiske synspunkter med det formål at forstå og beskrive, men ikke at fordømme eller bebrejde. Det er derfor også vigtigt at erindre, at det upassende ikke nødvendigvis er ensbetydende med det usømmelige. Hvor det usømmelige betegner et brud på gældende regler for god eller korrekt opførsel eller den gængse moralske kodeks, som jo altid defineres og sanktioneres socialt, så betegner det upassende ofte snarere et brud på, hvad ens samhandlingsdeltagere (og hermed implicit 'samfundet') med rette kan forvente af en, eller hvad den pågældende situation forpligter en til. At tale højt for sig selv i andres selskab er således næppe usømmeligt men dog højest upassende, ligesom hvis man deler intime detaljer om sig selv med fremmede. Dog vil ethvert samfund altid forsøge at sammenkæde det upassende og det usømmelige, og det viser flere af denne bogs kapitler også med stor tydelighed, når der er tale om undersøgelser af samfundets randområder eller tabubelagte temaer, som jeg skal vende tilbage til nedenfor.

HVERDAGSLIVSTRADITIONEN OM DET TRIVIELLE OG DET TABUISEREDE

Selvom hverdagslivstraditionen i sociologien udgør et sandt virvar af forskellige retninger og perspektiver (jf. Jacobsen & Kristiansen 2005), så er fællesnævneren netop en vedvarende interesse i, hvad det er, mennesker foretager sig i hverdagen. Hverdagslivstraditionen, som den upassende sociologi tilhører, har traditionelt beskæftiget sig såvel med de kognitivt upåagtede sider af tilværelsen som de moralsk mere 'uansættelige', suspekter eller usømmelige sider ved livet. De førstnævnte temaer drejer sig om det, vi tager for givet, det normale, det vi endda finder banalt og trivielt, eller de aspekter af dagliglivet, som vi end ikke troede havde nogen egentlig samfundsmæssig betydning, mens de sidstnævnte temaer omhandler det afvigende, det atypiske, det eksotiske, det grænseoverskridende eller det, som vores samfund eller kulturkreds har behæftet med tabu. Hverdagslivssociologien har således både interesseret sig for det normale og det afvigende, og man kan således hævde, at der i hverdagslivssociologien findes både en 'lys' og en 'mørk' tradition, om end de som regel samtidig har belyst to sider af samme sag. Derfor indskriver denne bog sig i denne tradition, da den både berører mennesker, steder og handlinger, som vi betragter som normale og acceptable, men også mennesker, steder og handlinger, som vores samfund ofte betragter med mistro, skepsis og endda til tider med moralsk fordømmelse. Det er dog som nævnt kendetegnende, at ingen af denne bogs forfat-

tere ønsker at vurdere eller sætte sig til doms over de aktiviteter, mennesker eller samværsformer, som de har været tæt inde på livet af igennem deres undersøgelser. Der bliver således bevidst anlagt en nærmest 'etnometodologisk ligegyldighed', der bevirker, at beskrivelser og analyser så vidt muligt ikke indeholder moralske vurderinger af aktørernes motiver eller berettigelsen af deres handlinger (jf. Jacobsen 2005). Bogens kapitler befinder sig ydermere generelt mellem hverdagslivssociologi og kulturanalyse, mellem at forsøge at forstå og belyse små lukkede og mikroskopiske sektioner af tilværelsen såvel som de større samfundsforhold eller kulturelle formationer, hvori de er indlejret. Der bliver af disse årsager primært trukket på teoretiske og metodiske indsigter, der hører henholdsvis symbolsk interaktionisme, dramaturgi, fænomenologi og hermeneutik til på den teoretiske side og kvalitativ samfundsforskning med vægtlægning på observationsstudier og interviews på den metodiske side. Meget af datamaterialet er indsamlet som en form for 'sporadisk sociologi', hvor hensigten ikke har været at foretage omfattende eller generaliserbare studier af 'danskerne i almindelighed' men snarere at belyse konkrete handlinger, specifikke mennesker og særlige situationer, der dog utvivlsomt også kan fortælle os noget om større sociale sammenhænge. Dette er både den kvalitative samfundsanalyses akilleshæl som dens styrke – at den kan gå i dybden samtidig med at den kan fremkomme med i det mindste ansatser til at forstå større overflader – hvilket jeg vil vende tilbage til senere.

Overordnet set skylder den upassende hverdagslivssociologi meget af sin teoretiske substans og metodiske sensitivitet til Erving Goffmans sociologi; såvel til hans studier af samfundets skyggesider som stigmatiserede individer eller indlagte og indespærrede patienter på psykiatriske institutioner som af den ofte polerede overflade bestående af små hverdagshøfligheder og rutineprægede, ritualiserede og koordinerede omgangsformer. De fleste af denne bogs kapitler trækker derfor også eksplicit på og står i gæld til Goffmans begreber eller forståelser, videreudvikler dem eller gennemsyres af den særlige ånd og nysgerrighed, som hans sociologi repræsenterer. Goffmans sociologi var i høj grad upassende men også sensitiv, sådan som begrebet anvendes her, og beskæftigede sig med temaer, som datidens sociologi ofte anså som enten deciderede ligegyldige eller uden synderlig samfundsmæssig relevans. Det var Goffman selv ganske bevidst om og ydmyg omkring, og hans bøger aspirerede da ej heller til at fremstå som gennemgribende analyser af økonomiske, teknologiske, juridiske, politiske eller andre strukturelle forhold. Snarere var der tale om studier, som gennem deres detaljerede beskrivelser af det trivielle, minutøse og uanseelige forsøgte at indfange en hidtil overset dimension i sociologien, nemlig menneskers daglige gøren og laden enten på offentlige steder eller i mere utilgængelige, lukkede og lyssky miljøer. Dette gjorde han ved at fokusere på 'det sociale møde', hvor mennesker gensidigt var tilgængelige for hinandens sanser, og hvor de var i stand til både at overvåge andres handlinger som nærmest udenforstående observatører og deltage som aktive og ofte kunstfærdige medspillere i samhandlingen. Det vigtige i sociale møder var ifølge Goffman evnen og kompetencen

til at kunne håndtere sig selv og de udtryk, man afsender, samt de indtryk, man gør på andre for selv at fremstå så godt som muligt i samhandlingen, uden at man dog kompromitterede andres mulighed for også at fremstå så godt, som de måtte ønske. Et andet vigtigt aspekt i de sociale møder var, udover denne selvpræsentation, der til tider kunne forekomme næsten kynisk og selvcentreret, derfor også den moralske og tillidsbaserede opretholdelse af de andre samhandlingsdeltageres 'ansigt' og det sociale mødes uproblematisk videreførelse (jf. Kristiansen 2001). Derfor interesserer den upassende hverdagslivssociologi sig ofte for de gester, som mennesker jævnligt udfører, den måde de håndterer sig selv, deres kroppe og deres nærmiljø på, eller den måde, som de udtaler sig om tingene på, hvilket metodisk kan afdækkes ved hjælp af både observation eller interviews. Disse strategier gør sig også gældende for denne bogs studier, som jeg skal vende tilbage til.

Den upassende sociologi beskæftiger sig som omtalt ofte med de sider og steder af samfundslivet, som man enten forsøger at skjule eller ikke er synderligt stolt af, fordi det er defineret som afvigende eller socialt uacceptabelt. Den kan dog også beskæftige sig med de steder, hvor vi ikke forventer at være under sociologisk bevågenhed som hverdagslivets mest almindelige og tilsyneladende mest trivielle steder såsom bussen, supermarkedet, arbejdspladsen eller inden for hjemmets trygge rammer. Goffman benyttede selv betegnelsen *where the action is* til at beskrive, at man som nysgerrig og observant sociolog bør orientere sig mod netop de steder, hvor menneskers samtilstedeværelse udgør mikroskopiske samhandlingsmønstre, og hvor de fremfører 'optrædener' for hinanden, der til trods for deres tilsyneladende 'tomme' gesturale udtryk alligevel rummer kimene til en mere fyldestgørende forståelse af samfundet og kulturen i sin helhed. Disse samhandlingsmønstre udgøres såvel af de velordnede, velstrukturerede og forventelige udtryk som af de mere uorganiserede, overraskende og til tider endda farlige fremgangsmåder. Goffman skrev således:

Når man betragter, hvor handlingen udspiller sig [*where the action is*], når man frem til en romantisk opdeling af verden. På den ene side findes der de sikre og stille steder, hjemmet, den velregulerede rolle, man udfører på arbejdet, i industrien og det professionelle liv. På den anden side findes der alle de aktiviteter, der genererer udtryk, og som fordrer, at individet sætter sig selv på spil og for kort øjeblik placerer sig selv i farezonen (Goffman 1967:268).

I det hele taget er de fleste af hverdagslivets aktiviteter med Goffmans ord 'romantisk' dobbeltsidede, hvorfor de også skal indfanges af en hverdagslivssociologi, der som nævnt ovenfor har sans for begge sider og deres gensidige påvirkning af hinanden. På den ene side findes der altså den rendyrkede rutine, som vi udfører uden de store reflektive overvejelser, agtpågivende indstilling eller kognitive krumspring. På den anden side kan et øjeblik manglende årvågenhed eller uopmærksomhed alligevel medføre, at det, der ihærdigt men stiltiende blev opretholdt, pludselig kollar-